

УДК 811.161.2'373.43:81'373.221

Максимчук В. В.

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ФЛОРОЛЕКСЕМИ СУЧАСНИХ ПОЕТІВ РІВНЕНЩИНИ

У статті проаналізовано семантичні особливості індивідуально-авторських флоролексем у словотворчості сучасних поетів Рівненщини. Схарактеризовано інновації, утворені від назв рослин, що ростуть на території краю (просторова прикріпленість) і закорінені в етносвідомості українського народу загалом та мешканців Рівненщини зокрема (міфологічна прикріпленість).

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, індивідуально-авторська флоролексема, локальна мовно-поетична картина світу, сучасна поезія Рівненщини.

В статье проанализированы семантические особенности индивидуально-авторских флоролексем в словотворчестве современных поэтов Ривненщины. Охарактеризованы инновации, образованные от названий растений, растущих на территории края (пространственное прикрепление) и укорененных в этносознании украинского народа в целом и жителей Ривненщины в частности (мифологическое прикрепление).

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, индивидуально-авторская флоролексема, локальная языковая поэтическая картина мира, современная поэзия Ривненщины.

The article is devoted to the semantic peculiarities of individually-author florolexemes in the modern Rivnenshchyna poets' word-creation. The innovations, created from the names of plants that grow on territory of region (spatial attachment) and engrained in ethnical consciousness of Ukrainian people and Rivnenshchyna habitants in particular (mythological attachment) have been characterized.

Key words: author lexical neologism, individually-author florolexeme, local language-poetical worldview, modern Rivnenshchyna poetry.

Природа рідного краю – важливий чинник, який впливає на формування мовно-поетичної картини світу. Відображення рослинного і тваринного світів у поезії часто базоване на народнопісенних традиціях, елементах давніх слов'янських вірувань, християнських мотивах і підпорядковане авторському осмисленню. У мові кожного народу віддзеркалено важливі для етносвідомості явища природи, особливості поведінки тварин, специфіку росту рослин. Слушно зауважує П. П. Кононенко про тональність, характер мови: «в одній будуть образи, що відбиватимуть наявність верб, ставів, тополь, річки чи моря; в іншій – евкаліптів, верблюдів, оазисів чи пустель; в одній пануватимуть образи безмежного високого неба, безкрайого степу, таємничо піднесених у височінь гір, а в іншій – стиснутість джунглями чи ущелинами, безмовність льодовиків чи тундр» [6, с. 43]. Такі тенденції спостерігаємо не тільки в мовах цілих народів, а й певних етнографічних і географічних місцевостей, що відповідно накладає відбиток на локальну мовно-поетичну картину світу. Своєрідним відображенням «природного впливу» на мову є словотворчість, яка закодовує реалії (й уявлення) світобачення й світосприйняття поета.

Рівненська область орографічно неоднорідна й поділена на дві частини: Волинську височину й Поліську низовину [8, с. 8], де живуть відповідні представники фауни і ростуть типові рослини. Словотворчість поетів Рівненщини вибрала в себе все природне багатство краю, яке в народній етносвідомості тісно пов'язане з язичницькими й християнськими віруваннями.

В україністиці чимало уваги приділено семантиці назв рослин (С. Л. Адаменко, А. І. Капська, Л. О. Симоненко, І. І. Коломієць). На специфіку відображення флоролексем у лінгвокультурній традиції звертали увагу В. І. Кононенко, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, Н. О. Данилюк, С. А. Шуляк та інші вчені.

Мета статті – проаналізувати семантичні особливості індивідуально-авторських флоролексем, зафіксованих у словотворчій практиці сучасних поетів Рівненщини.

Науковці пропонують різні терміни на позначення номінацій рослинного світу – фітоніми, флоризми, флоролексеми, ботанізми, ботаноніми [10, с. 158]. Найбільшого поширення набуло поняття «флоролексема», під яким зазвичай розуміють окрему видову назву, що відповідає конкретним рослинним реаліям, в основному ціннісним об'єктам флори [5, с. 6]. Індивідуально-авторську флоролексеми (ІАФ) трактуємо як авторський лексичний новотвір (АЛН), який містить у значеннєвій структурі сему 'рослина'. На основі цього до ІАФ належать не тільки іменникові інновації на зразок *сосня* (О. Богачук), *флейта-тополя* (Г. Чубай), а й прикметникові, прислівникові та дієслівні одиниці, як-от: *тюльпано-гарячий* (О. Богачук), *хризантемно* (Л. Пшенична), *яблунити* (Ю. Береза).

І. І. Коломієць, досліджуючи флоролексеми в українській поезії II половини XX ст., зазначає, що для функційної активності лексико-семантичної групи флоролексем (ідеться про узуальні одиниці) характерні такі дані: дендролексеми – 56%, назви трав'янистих рослин (трав, дикорослих і декоративних квітів) – 32%, назви сільськогосподарських культур – 12% [5, с. 13]. У словотворчості поетів Рівненщини частотність творення ІАФ має такі числові показники: дендролексеми становлять 55% від усіх авторських флоролексем, назви трав'янистих рослин – 35%, назви городніх культур – 10%. Як бачимо, відсоткове співвідношення узуальних флоролексем в українській поезії II половини XX ст. й ІАФ поетів Рівненщини цього самого хронологічного відтинку практично збігається, що свідчить про певні закономірності в уживанні флоролексем й нашоує на думку про те, що словотворчість територіальних угруповань безпосередньо залежить від розвитку узуального лексикону.

Згідно з давніми уявленнями, наші предки вважали тотемами окремі рослини, наділяючи їх магичними властивостями [2, с. 540]. Культ рослин (передусім дерев) знайшов свій вияв у словотворчості поетів Рівненщини. Деякі ІАФ, представлені здебільшого одиничними утвореннями, поряд із інтегративною семою 'рослина' містять у значеннєвій структурі семи, які одухотворюють рослини і зближують їх із людиною: а) 'мати': *береза-мати* (А. Матчук); б) 'брат': *братик-барвінок* (Л. Белеля), *брат-подорожник* (М. Пшеничний); в) 'сестра': *береза-сестричка* (Г. Дячок), *сестричка-ромашка* (Л. Пшенична); г) 'друг': *друг-клен* (П. Рачок), *клен-другяка* (Є. Цимбалюк), *пролісок-друг* (М. Береза); г) 'парубок': *клен-парубок* (Р. Балахно); д) 'дівчина': *дівча-берізка* (Д. Федорович), *дівчатко-береза* (В. Ящук) тощо. Остання група новотворів має тісний зв'язок із фольклором давніх українців, оскільки, за легендою, береза – це дівчина, яка, незважаючи на застереження брата, хотіла перейти через кладку й упала у воду [7, с. 83–84].

Загалом у семантичній структурі ІАФ поетів Рівненщини репрезентативні ті назви рослин, які ростуть на території краю (просторова прикріпленість) і водночас мають важливе значення в символіці українського народу (міфологічна прикріпленість), тобто стали своєрідними етнознаками, напр.: *береза, калина, верба, терен, дуб, полин, тиуща, жито*.

Згідно з уявленнями наших предків, береза – символ чистоти, світла, дівчини, дівочої ніжності [2, с. 131; 7, с. 83]. Березами також називали хлопців і дівчат, яких обирали за ватажків у спільних молодіжних розвагах, на вечорницях [4, с. 34–35]. Припускаємо, що таке ставлення до цього лісового дерева породило в психолінгвальній уяві поетів Рівненщини АЛН, у яких березу наділено додатковою красою, напр.: *береза-краля* (М. Захарчук), *берізонька-красуня* (Ж. Андрусік), *красуня-береза* (П. Рачок).

Символічним змістом наповнено ІАФ *берізка-лебідка*, у якому дендролексему поєднано з орнітонімом *лебідка*, що в народних уявленнях традиційно символізує жінку [4, с. 330]. АЛН виник унаслідок одухотворення дерева й метафоричного наділення його антропоморфними властивостями, тобто юкстапозит *берізка-лебідка* асоціюється з образом самотньої сумної жінки: *То інше – берізка-лебідка / Ген, в даліні – в самоті...* (Г. Дячок).

Українці вірили в лікувальні властивості берези: до неї зверталися з проханням про зцілення, під березу виливали воду після купання хворої дитини [2, с. 132], що також не могло залишитися поза межами світосприйняття поетів Рівненщини. Власне в ІАФ *береза-медсестра* автор наділяє березу антропоморфними рисами й лікувальними властивостями. Поєднання компонентів у цьому новотворі могло також відбутися за зовнішньою ознакою – біла кора / білий халат: *Нині тиша дзвінка – / Вже берези-медсестри / Скрізь загоїли рани...* (О. Ундір).

У лексиконі рівненських письменників зафіксовано юкстапозити, у яких указано на вікові особливості або зовнішні характеристики берези, напр.: *До мами берізка-підліток тулиться* (В. Кучерук); *Берези, берізоньки, березенята, / Добридень вам, рідні!* (М. Береза); *Дві берізки-свічки / Мріють у завулку* (Є. Шморгун). У цих одиницях також простежуємо явище персоніфікації.

Своєрідним символом у народних уявленнях є калина, яка наділена потрійною символікою: ягоди, цвіт, рослина загалом. У словотворчості поетів Рівненщини лексема *калина* набуває додаткових семантичних відтінків за зовнішніми ознаками як символ краси, напр.: *Зацвітай, красо-каліно, / Під високим чистим небом* (А. Листопад), *...Диво-каліна край вікон буя...* (Н. Сафонік). Трапляються поодинокі ІАФ, у яких калина має антропоморфні ознаки й символізує самотність, як-от: *Калинонька-вдова біля вікна / Тоненькі руки гірко заломила...* (М. Пшеничний).

У деяких інноваціях ягоди калини традиційно асоціюються з вогнем, Сонцем, пор.: *Бо є ще сива мати, / яка для нас живе / і свічку-каліну / поставила в саду...* (В. Фем'як); *О рідний краю мій, / Мій милий і ласкавий, – / Пищично-золотий, / Калиново-яскравий* (М. Луцук).

У сучасному художньому дискурсі одиниці *калинова, калиново* стали своєрідними епітетами української мови, що відповідно знайшло віддзеркалення в АЛН поетів Рівненщини, напр.: *Сіє рідною, не латиною, / Зерна духу, а ще – душі: / Вербогарово і калиново – / Не позичені, не чужі* (Л. Пшеничний); *Як ти звучиш калиново-дубово, / Рідна моя, моя матірня мово!* (О. Ірванець) тощо.

Флоролексема *калина* була основою для творення індивідуально-авторських прикметників, синонімічних до узуального *калиновий*, поява яких зумовлена версифікаційною метою: *З-під коріння знову линуть ручаї на злість / біді, / І регочуться калінні листенята молоді* (М. Пшеничний); *В повітрі ж*

дзвенять снігурі, / Й червоні калінині сльози / Як жар на розпутті вітрів. (С. Бабій). В ад'єктиві каліниний, утвореного суфіксальним способом, простежуємо певну антропоморфізацію об'єкта, оскільки афікс -ин- в узуальному словотворенні служить для конструювання присвійних прикметників від істотових іменників I відміни [9, с. 374], напр.: Миколин, сестрин, свашин, а також Калинин (від запозиченого з грецької мови імені Калінікія (Калина) [3, с. 350], що в українській мові співзвучне з аналізованою флоролексею).

Поряд із калиною в уявленнях українців важливе місце посідає верба як символ надзвичайної життєвої сили [2, с. 132]. У словотворчості рівненських авторів мовний образ верби насамперед опоетизовано за зовнішньою ознакою – довгими зеленими гілками, напр.: Зазеленіли вербокоси, / Звисають пасмами до ніг (В. Ярмолук); Вербокося з-під моста вирвавшись, / розправляє чуби під сонцем (В. Кучерук).

У новотворі верба-мавка, окрім зовнішніх характеристик компонентів (мавка в народних традиціях – лісова істота з довгим зеленим волоссям [4, с. 347]), простежуємо зв'язок і на рівні міфологічної етносвідомості. Науковці зазначають про уявлення наших предків, за якими боги й духи живуть у деревах та їхніх кронах біля цілющих озер [2, с. 131]: Хмільний дивограй / Із вербами-мавками снить / Про любисткову зваблиту днину (С. Матвійчук). Оскільки верба в українській етнокультурі тісно пов'язана з водою, виникає дієприкметникове означення заверблена ріка, пор.: Ріка текла по викрутах віки, / Заверблена така над берегами (М. Тимчак); Над завербленою Устюю / шерх сухої лепехи... (М. Пшеничний).

Згідно з народними та християнськими уявленнями, найчастіше терен – символ страждання, оскільки вінець Христовий було зроблено з цієї деревної рослини. У новотворах поетів Рівненщини терен зазвичай набуває негативних значенневих відтінків, напр.: Тільки душу терновиння коле, / Бо на світі є Афганістан (Є. Шморгун); Розквітле терняччя тендітний промінчик торка. (Н. Диб'як); Мовчання – моя погуба, / Що мучить мене терново (В. Романюк).

В індивідуально-авторському прислівникові теренно, у якому актуалізовано семи 'страждання', 'занедбаність', терен постає своєрідним негативним знаком України: На теренах України / Терну більше, ніж калини – / Недаремно, недаремно / В Україні так теренно (Є. Шморгун). Окрім реалізації символічних значень ключового слова терен, автор використав стилістичний засіб паронімічної атракції (на теренах – терну – теренно), а зіставлення слів-понять терен і калина (символ щастя, любові) дає змогу припустити, що АЛН теренно означає 'важко', 'стражденно'.

У словотворчій практиці поетів Рівненщини поширені інновації, що стали індивідуально-авторською трансформацією фразеологічних одиниць із флоролексею терен, які увиразнюють контекст і надають йому етнокультурного забарвлення, напр.: «терновий / лавровий вінець» – Та як увінчана / Не лавро-тернами, / А – вічна дівчинка / Поміж мегерами (В. Климентовська); «терен у нозі» – Зла на тебе, мила, не таю. / Це лише терняткова колючка (А. Криловець); «як терен» – Дай руку! – / гукнула мені терноока пташина (М. Тимчак); пор. фольклорне «чорні очі, як терен». В. В. Жайворонок зазначає, що тернова ягідка символізує ідеальні очі [4, с. 593].

Дендролексема сосна, незважаючи на значне поширення цього дерева на території краю, увиходить до структури поодиноких новотворів. Певного етнокультурного змісту набуває прикметниковий АЛН сосново-солом'яний як атрибут традиційної української дерев'яної хати із солом'яним дахом: Гарно в сосново-солом'яному дусі / Двом нам у тім лоскитливому шересі / Легко сп'янілим від поцілунків; Я пригортаю тебе до грудей своїх / В цьому сосново-солом'янім дусі (С. Бабій). У семантиці інших АЛН відбито вікові особливості сосни, а також її антропоморфні риси, напр.: Сосни, / сосонки / та сосненята – / Височіє в три поверхи дах; Сосни, / сосонки / та сосненята, / І живиці терпкий аромат... (О. Богачук); Сосничка-дівчинятко на галявину / вибігла (В. Кучерук).

Дуб – довговічне й велике дерево – споконвіку поважаний у народі [4, с. 203], що й відображено в лексиконі рівненських авторів, пор.: І хрипко, натужно, надривно / У кронах дубів-старожилів голосять вітри (Ю. Бондючна); Тут думається якось дуже легко, / Де велетнів-дубів могутній рід... (Б. Білецький).

У сатирично-гумористичному тексті Ю. Берези згрубіла форма дубисько набуває іронічного забарвлення, оскільки її вжито на позначення громадян, які досягають стрімкого кар'єрного росту незаконним шляхом: Є дубиська-громадяни / (Їх чимала купка), / Котрих вгору стрімко тягне / Кланівська прорубка.

Інші дендролексеми не репрезентативні в словотворчості поетів Рівненщини, що частково пояснюємо меншим поширенням їх на території краю, а також порівняно слабшим відображенням у міфології давніх українців. Поодинокі ІАФ містять у значеннєвій структурі семи 'молодий', 'недорослий', напр.: вишенятко (С. Бабій), яблунятко, ясеня (М. Береза). Також трапляються прислівникові деривати, первинно мотивовані дендролексемами, подекуди вжиті в переносному значенні, як-от: Усе, що в житті допікає ожшино, / Десь там, за блаженством оцим залишив (Б. Боровець); Ой затріцало три деревини, / затріскотіло. / Що перша – явірно, / що друга – ясенно / засокорили... (М. Тимчак); У білих днях, у снах, / ледь-ледь тривожних, / Цвіту каштанно в білому саду (В. Лящук) тощо. Усі ці номінації мають етнічно-культурну конотацію й певною мірою естетизують поетичний текст.

Показовими в плані конструювання дієслівних ІАФ є пародії Ю. Берези, у які автор уводить низку віддієслівних безособових одиниць, пор.: Зі мною ж, волинянином-поетом, / Що любить слово тихе

і щемке / (Скажу для читачів це по секрету), / Нечасто, але робиться таке: / Березіє мені і акаціє, / Калиніє, яблунить, тополить, / Вербичить, осокорить, грушевіє, / Сосніє, каштаніє, яворить. // А далі фази настають останні – / Грабіє, липеніє, дубенить. Поява АЛН такого зразка зумовлена прагненням автора створити номінацію з високим ступенем експресивності й образності, емоційно вплинути на читача, акцентувати увагу адресата на нестандартній формі нового слова, заповнити наявну словесну нішу, зберегти ритмомелодику вірша.

У словотворчості письменників Рівненщини ІАФ на позначення трав'янистих рослин представлені одиницями, які містять у своїй структурі лексему *полин*. У народних уявленнях полин – символ суму, печалі, душевних мук, гіркої долі [4, с. 465], що відповідно увиразнено в поетичних текстах, де переважує сема 'гіркота', напр.: *Я вовк-одинак, моя доля гіркіца билини-полині...* (В. Марценковський); ... *Сторінки виповнялись, писалась / великая книга / Доли людської, / як полин-гіркота* (М. Яковчук); ... *Лиш легенда залишилась, / І гірке полин-страждання* (Р. Балахно). Різновид полину – *чорнобиль*, який, згідно з легендою, називають ще *забудьком* [2, с. 441], *забудкою* [1, с. 288], репрезентовано АЛН, у структурі яких наявні семи 'пам'ять', 'забуття', пор.: *Мої жили тупа гіркота розрива: / Я – трава забуття, / я – непам'ять-трава...* (Є. Шморгун); *Закопав я думку, / Накрив полиною, / Пересипав стежку / Скрізь забудь-травою* (В. Марценковський).

Флоролексема *кульбаба* послужила основою для творення прислівникових АЛН, у семантиці яких переважають відтінки невпевненості, швидкоплинності, зумовлені спостереженням за пухнастим насінням цієї рослини, яке стрімко розносить вітер: *З якого часу, земле-мати, /.../ Себе ти стала почувати / Отак невпевнено, / Кульбабно?* (М. Пшеничний); *А вітер мов не знає щастя – / кульбабокрито несе* (В. Кучерук). За продуктивною словотвірною моделлю сконструйовано прикметниковий АЛН *кульбабчастий* зі значенням «подібний до кульбаби»: *Лишаю над тобою небокрай / І променів кульбабчасте суцвіття...* (О. Заїка).

Репрезентативні в словотворчості поетів Рівненщини іменникові ІАФ, утворені за традиційними моделями, як-от: *Тишу в залі сколихнули / Голоси дівочі. / В душу впали й спалахнули / Незабудки-очі; Таке у юності бувало. / Очей-волошок не забудь!* (А. Григорук); *В ніч на Івана Купала / Папороть-цвіт стережу* (М. Яковчук). Такі одиниці мають низький ступінь новизни і вжиті в текстах, стилізованих під народнопоетичне мовлення.

ІАФ на позначення городніх культур представлені незначною кількістю інновацій, із-поміж яких найчастіше трапляються *жито*, *пшениця*, що в народних уявленнях символізують достаток, заможне життя, багатство [4, с. 221], як-от: *Мати житом-життям з порога / В довгу благословля дорогу...; Карі під веселками / грають злотодзвоними, / І дороги стеляться / житом-перепонами...* (С. Бабій). Від іменника пшениця утворено художній атрибут-прислівник із позитивним забарвленням: *Душа народу при німих гарматах / Цвіте собі пшенично-барвінково...* (В. Романюк).

Інші номінації городніх культур репрезентовані одиницями, у семантичній структурі яких увиразнено значення флоролексеми з використанням таких сем: а) 'зовнішня характеристика': *Карануз-гарбуз один / Навесні поліз на тин* (Л. Куліш-Зіньків); *Ще колись розказали столітні дуби, / Золотисті жита й вусані-ячмені...* (В. Лящук); *От вистрибує за тобою / Дивень-сонях, неначе внук* (М. Береза); б) 'малий', 'недорослий': *І соняхи, й малі соняшенята / Воднораз всі над шляхом зацвіли...* (С. Бабій); в) 'функційна специфіка' (в АЛН такого типу назва рослини часто набуває антропоморфних ознак): *Вусами пестив стан пахучої м'яти / Молодий залицяльник-горох.* (Г. Дячок) тощо.

Незважаючи на те, що природу краю представляють назви грибів: боровики, лисички, маслюки, опеньки тощо [8, с. 90], у словотворчості поетів Рівненщини зафіксовано лише 2 АЛН із лексемою *гриб*: демінутив *грибенята* (Ю. Береза) і юкстапозит *красень-гриб* (І. Сидорчик). Це мотивуємо тим, що в міфологічній свідомості нашого народу гриб не був наділений ні анімістичними ознаками, ні магічними властивостями. Зауважимо, що в лексиці українських поетів ХХ ст. не зафіксовано жодної інновації з семою 'гриб'.

Отже, у словотворчості поетів Рівненщини поширені типово українські рослинні реалії як естетичні деталі краєвиду. ІАФ тісно пов'язані з традиційними уявленнями українського народу й мають етнічно-культурну конотацію, просторову й міфологічну прикріпленість.

Література:

1. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 415 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 томах. – Т. 2: Д – Копці / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

5. Коломієць І. І. Флоролексеми в українській поезії II половини XX століття: функціонально-стилістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. І. Коломієць. – К., 2003. – 18 с.
6. Кононенко П. П. «Свою Україну любіть...» / П. П. Кононенко. – К. : Твім Інтер, 1996. – 224 с.
7. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров ; [упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай ; вступна ст. М. Т. Яценка]. – К. : Либідь, 1994. – 384 с. – (Літературні пам'ятки України).
8. Природа Ровенської області / [за ред. К. І. Геренчука]. – Львів : Вища школа, 1976. – 156 с.
9. Сучасна українська літературна мова : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих навч. закл. / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка]. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
10. Шуляк С. А. Флоролексеми на позначення образів духовного світу людини у поетичній мові Євгена Гуцала / С. А. Шуляк // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 132. – С. 157–162.